

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Światowy kryzys finansowy - naukowe rozumienie i rekonstrukcja głównych płaszczyzn analizy zjawiska

Author: Piotr Czakon

Citation style: Czakon Piotr. (2017). Światowy kryzys finansowy - naukowe rozumienie i rekonstrukcja głównych płaszczyzn analizy zjawiska. W: U. Swadźba, R. Cekiera, M. Żak (red.), "Praca - konsumpcja - przedsiębiorczość : świadomość ekonomiczna młodego pokolenia" (S. 295-307). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Piotr Czakon

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Światowy kryzys finansowy – naukowe rozumienie i rekonstrukcja głównych płaszczyzn analizy zjawiska

Wprowadzenie

Pojęcie kryzysu stanowi jedną z tych kategorii, z którymi obecnie możemy się relatywnie często spotkać. Stało się ono składnikiem dyskursu naukowo-publicystycznego, jak i codziennych rozmów. Kiedy w październiku 2008 roku upadłość ogłosił bank Lehman Brothers, słowo kryzys powtarzane było przez wielu i odmieniane było we wszystkich przypadkach. Media codziennie donosiły o spektakularnych spadkach na światowych giełdach i zaburzeniu stabilności międzynarodowych mechanizmów finansowych. Niewiele później opinię publiczną dobiegły informacje o globalnym spowolnieniu gospodarczym, problemie niespłaconych kredytów hipotecznych, wzroście bezrobocia, groźbie rozpadu strefy euro. Przez ponad osiem lat tytułowy termin uległ pewnemu upowszednieniu – nie pojawia się już tak regularnie w przekazach publicystycznych i medialnych. Zażegnana została groźba destrukcji światowego sektora bankowego. Po okresie giełdowych spadków nastąpiła stabilizacja indeksów, a nawet mniejszy lub większy ich wzrost. Jednocześnie w kręgu państw najwyżej rozwiniętych znowu zagościł wzrost gospodarczy, choć w niższym wymiarze niż przed 2008 rokiem. Pomimo odzyskania stabilności przez globalny sektor finansowy błędem, byłoby stwierdzenie, że problem kryzysu został zażegnany. Choć temat ten nie gości już tak regularnie na łamach prasy, to powiązane z nim problemy stanowią realną bolączkę dla wielu osób.

Warto zauważyć, że – wraz z łągodzeniem bólącek światowych instytucji finansowych i bankowych – zapoczątkowany w ubiegłej dekadzie kryzys w coraz większym stopniu zaczął nabierać społecznego kontekstu. Guy Standing w swoich książkach opisuje powstanie nowej klasy społecznej, której reprezentanci charakteryzują się życiem w permanentnej niepewności i tymczasowości (STANDING, 2014, 2015). Narodziny tytułowego *prekariatu* związane są z wdrażanym od lat 80. XX wieku neoliberalnym programem ekonomicznym. Jak jednak zauważa wspomniany autor, począwszy od kryzysu 2008 roku negatywne tendencje jeszcze bardziej przybrały na sile. Coraz więcej pracowników doświadcza niestalego – nie wspieranego zabezpieczeniami społecznymi – zatrudnienia, mieszkańcom krajów zamożnych odmawia się dostępu do coraz większej liczby bezpłatnych dotąd usług publicznych. To dwie wybrane implikacje kryzysu, na które zwraca uwagę Standing. Inny podejmowany przez badaczy wątek rozważań koncentruje się na problemie narastających nierówności społecznych. Namysł nad tym zagadnieniem był przedmiotem głośnej książki Thomasa Picketty'ego *Kapitał XXI wieku* (PIKETTY, 2015). Autor, analizując długofalowe podziały dochodów w zamożnych krajach (m.in. Francji, Wielkiej Brytanii, Kanadzie, Stanach Zjednoczonych), określił, że począwszy od 1970 roku koncentracja bogactwa w rozpatrywanych państwach wzrastała, osiągając obecnie poziom zbliżony do tego z przełomu XIX i XX wieku. Problem nierówności ekonomiczno-społecznych w kontekście kryzysu podjęty został również w książkach Görana Therborna (THERBORN, 2015) oraz Josepha Stiglitz (STIGLITZ, 2015).

Nie do pominięcia jest również fakt, że w wielu krajach rzeczywistość kryzysu finansowego stała się przedmiotem żywego społecznego odzewu. Mowa tu o działalności amerykańskiego ruchu *Occupy Wall Street*, hiszpańskich oburzonych (*Indignadas*) oraz – do pewnego stopnia – wydarzeniach Arabskiej Wiosny Ludów. Powyższe przykłady wspieranego przez media społecznościowe publicznego działania ludzi stanowią przejaw opisywanych przez Manuela Castellsa usieciowionych ruchów społecznych (CASTELLS, 2013: 212–219).

Wszystko, co zostało powiedziane, wskazuje na społeczną istotność kwestii światowego kryzysu finansowego. Jego oddziaływanie na rzeczywistość jest na tyle doniosłe, że niektórzy komentatorzy wyrażają pogląd, iż rok 2008 stanowi jedną z dat granicznych w dyskusji o globalnym kierunku rozwoju społeczno-ekonomicznego. Świadczy o tym również choćby relatywnie częste występowanie tytułowego terminu w codziennych rozmowach, jak i wypowiedziach naukowych oraz publicystycznych. Problem, który ujawnia się w wyniku analizy literatury przedmiotu, sprowadza się do niewystarczającego określania znaczenia kryzysu. Oczywiście jest, że w ramach dyskursu nienaukowego rozumiany jest on w sposób

potoczny. Praktycznie każdy przejawia bowiem przekonania odnośnie tego, co stanowi sytuację pożądaną, a co może być postrzegane jako załamanie i przełom. Co jednak istotniejsze, z podobną sytuacją można się spotkać w wielu pracach naukowych. Ich autorzy bądź w ogóle nie podejmują się próby zdefiniowania rzeczzonego terminu, bądź czynią to w sposób mało wnikliwy.

Zagadnienia definicyjne – od pojęcia kryzysu do kryzysu społecznego

Tymczasem, w celu pełniejszego zrozumienia tego kluczowego dla ostatnich lat problemu, niezbędne jest zapoznanie się z naukowym pojęciem kryzysu, jak i wyróżnienie teoretycznych podstaw analiz odwołujących do tego terminu. W tym celu dokonanych zostanie szereg przybliżeń – od ogółu do szczegółu – w celu osiągnięcia eksplikacji znaczenia, w którym termin kryzysu byłby najbardziej przydatny dla współczesnych nauk społecznych. Ponieważ we współczesnej literaturze socjologicznej brak jest jednolitej i całościowej teorii kryzysu, to, czego można dokonać, jest zrekonstruowaniem, uporządkowaniem i zsyntetyzowaniem dostępnych w źródłach naukowych materiałów na temat rzeczzonego zjawiska.

Jak w przypadku wielu pojęć, którymi ludzie posługują się w dyskursie publicznym, tak i potoczne zastosowania pojęcia kryzysu odbiegają od swoich *stricte* naukowych znaczeń. W życiu codziennym możemy spotkać się z takimi pojęciami jak: kryzys rodziny, kryzys małżeństwa, kryzys psychiczny, kryzys wieku średniego, kryzys zaufania – które w większości odarte są z naukowych konotacji i występują w zróżnicowanych kontekstach (często również o jednostkowym charakterze). Ważne jest jednak to, że w większości potocznych zastosowań „kryzysu” *implicitie* zawarte jest założenie, iż postrzegana rzeczywistość (w różnych jej aspektach) cechuje się czymś niepokojącym, intrygującym i tajemniczym (WIELECKI, 2012: 9). Szczególnie interesującą kwestią jest zastosowanie pojęcia kryzysu na polu takich dyscyplin naukowych jak historia, ekonomia i nauki społeczne.

Według encyklopedii PWN termin kryzys wywodzi się z języka greckiego i oznacza „okres załamania, przesilenia i potencjalnego przełomu w funkcjonowaniu danego systemu społecznego lub politycznego” (*Encyklopedia PWN*, hasło: *kryzys*). Dodatkowo, Krzysztof Wielecki zwraca uwagę na to, że kryzys w najogólniejszym rozumieniu jest pewnym punktem zwrotnym (WIELECKI, 2012: 319). W rzeczywistości społecznej możemy spotkać się

z pewnymi wydarzeniami i zjawiskami, które naruszają ciągłość procesów społecznych oraz są na tyle zaskakujące, że „stanowią wyłom w tym, czego ludzie się spodziewają, lub w tym, co mieści się w sposobach rozumienia czasu” (ibidem). W opinii Wieleckiego, co pewien czas zachodzą takie wydarzenia, które – przez swoją odmienność od dominującego paradygmatu – wytwarzają swoisty moment historyczny, który prowadzi do odmiany dziejów (ibidem).

W przedstawionych powyżej określeniach kryzysu zauważalne jest wyraźne odnoszenie tego stanu do konkretnych płaszczyzn rzeczywistości społecznej, co wynika z tego, że w definicyjnych ujęciach pojęcie to jest łączone z szeregiem pomniejszych terminów, które zawierają się w nim. Można zatem mówić o kryzysie finansowym, kryzysie ekonomicznym, kryzysie politycznym, kryzysie parlamentarnym, kryzysie rządowym, które wiążą się z nadrzędnym w tym przypadku pojęciem kryzysu społecznego.

Dla skrupulatności warto nadmienić, że kryzys finansowy „to zjawisko przejawiające się w gwałtownym pogorszeniu większości wskaźników finansowych: krótkoterminowych stóp procentowych, cen ziemi, nieruchomości, akcji, niewypłacalności przedsiębiorstw i upadku instytucji finansowych” (*Encyklopedia...*, hasło: *kryzys finansowy*). Z kryzysem finansowym związane jest zjawisko kryzysu ekonomicznego, czyli „gwałtowne zmniejszenie się aktywności gospodarczej (produkcji, zatrudnienia, inwestycji)” (ibidem, hasło: *kryzys ekonomiczny*). Powyżej przedstawione sytuacje kryzysowe mogą determinować, lub być zdeterminowane kryzysem politycznym („załamaniem się realizacji określonej polityki i utratą przez grupę rządzącą przyzwolenia społecznego” (ibidem)), kryzysem parlamentarnym („utratą większości przez partię lub koalicję rządzącą, prowadzącą do konieczności rozpisania nowych wyborów” (ibidem)) oraz kryzysem rządowym („upadkiem rządu w wyniku udzielenia mu przez parlament wotum nieufności, co otwiera fazę negocjacji międzypartyjnych, których celem jest utworzenie nowego rządu” (ibidem)).

Wszystkie tego typu sytuacje – używając przytoczonej powyżej terminologii Wieleckiego – rozpatrywane są jako szczególne momenty historyczne w życiu każdego społeczeństwa. Dlatego istotnym wymiarem tytułowego problemu, jest kryzys społeczny, który stanowi „skumulowany stan napięć i konfliktów społecznych, których nierozwiązanie na czas powoduje przerwanie dotychczasowego cyklu rozwojowego społeczeństwa” (ibidem). Stan kryzysu społecznego, w swoich skrajnych przypadkach może manifestować się we wzroście frustracji, poczucia bezsilności i rezygnacji ze strony mas ludności, które czują się pokrzywdzone w wyniku zaistniałej sytuacji (Baszkiewicz, 1981: 129).

Teoretyczne podstawy naukowego zainteresowania kryzysem

Należy zauważyć, że z naukowym rozumieniem kryzysu związany jest pewien problem. Według Wieleckiego, na gruncie socjologii „Pojęcia kryzysu używa się równie chętnie, jak niechętnie się je wyjaśnia, co stanowi też cechę charakterystyczną dla współczesnego kryzysu socjologii. Jej fundamentalne terminy są albo w ogóle nie definiowane, albo też panuje wokół nich wielki bałagan semantyczny” (WIELECKI, 2012: 319). Już pobieżny przegląd kilku ważnych pozycji bibliograficznych zdradza niechęć ich autorów do podejmowania problematyki kryzysu. Pojęcia tego nie znajdziemy w *Encyklopedii socjologii* (*Encyklopedia socjologii...*), *Słowniku socjologii i nauk społecznych* (*Słownik socjologii...*), jak i *Uniwersalnym słowniku ekonomicznym* (GŁÓWCZYK, 2000). Za Sławomirem Sierakowskim można przyjąć, że częściowo za taki stan rzeczy odpowiada deprecjacja samego terminu kryzysu, jaka nastąpiła w XX wieku. Przywołany autor stwierdza, że w pewnym sensie oswoiliśmy się z kryzysami, czego wyrazem jest zaniechanie budowania jednolitej teorii kryzysów oraz wliczanie ryzyka w większości kalkulacji ekonomicznych i biznesowych (SIERAKOWSKI, 2009: 11).

Podobne tezy, jednak w nieco inny sposób, wysuwają Piotr Sztompka i Zdzisław Krasnodębski. Drugi z przytoczonych autorów zwraca uwagę na ostateczny upadek XIX-wiecznej idei postępu, jaki nastąpił z końcem ubiegłego stulecia (KRASNODĘBSKI, 2009). Natomiast zdaniem Sztompki na skutek rozprzestrzeniania się egoistycznego indywidualizmu, terroryzmu, zagrożeń ekologicznych (czy generalnie wszelkich zagrożeń, które Ulrich Beck obejmuje wspólnym terminem „społeczeństwa ryzyka” (BECK, 2002)), wizja postępu jako procesu zmiany społecznej przybliżającego społeczeństwo do powszechnie cenionych wartości zostaje wyparta przez „dyskurs kryzysu” (SZTOMPKA, 2004: 444–447). Tym, co dodatkowo zbliża poglądy Sztompki i Sierakowskiego, jest wskazanie, iż w przeszłości (głównie dotyczy to XIX wieku) kryzys uznawany był za fazę krótkotrwałą, przejściową i, przez to, nietypową w procesie rozwoju społecznego, ale także uwzględnianą w analizach społecznych. Zważmy na to, że wysiłki teoretyczne ekonomistów i socjologów takich jak Karol Marks czy Thomas Malthus skupiały się na występujących cyklicznie kryzysach gospodarczych (SIERAKOWSKI, 2009: 10).

Jak dalej wskazuje Sztompka, jesteśmy świadkami spowszednienia pojęcia kryzysu, który coraz częściej uznawany jest za coś normalnego i typowego. Niejako za potwierdzenie tej tezy służyć mogą słowa badacza globalizacji Jana Aarta Scholtego, który stwierdza, że „Współczesny dyskurs publiczny, zwłaszcza w mass mediach, pełen jest zagrożeń, grózb, kryzysów i stanów ostrego pogotowia” (SCHOLTE, 2006: 315–316). Można przyjąć hipote-

zę, że perspektywa ta znajduje odzwierciedlenie w potocznej świadomości społecznej i szerzeniu się postaw zwątpienia, bezsilności, bezsensowności istnienia, ignorowania kwestii publicznych, nihilizmu i relatywizmu (SZTOMPKA, 2004: 446).

Tymczasem, kwestia kryzysu społecznego we współczesnych naukach społecznych wiąże się z problematyką zmiany społecznej. W opinii Wieleckiego, pojęcie to wraz z terminami procesu społecznego, rewolucji, ewolucji, transformacji, modernizacji tworzy podstawę kompleksu terminów, jakim posługuje się socjologia dynamiczna. I to właśnie ze względu na brak jednolitej koncepcji kryzysu w ramach socjologii, w rozpatrywaniu tego procesu należy posilkować się teoriami zmiany społecznej (WIELECKI, 2012: 319).

Różne teorie socjologiczne w odmienny sposób traktują kwestię zmiany społecznej i – co za tym idzie – inaczej interpretują problem kryzysu społecznego. Sztopmka, syntetyzując różne historyczne ujęcia, dokonuje podziału na cztery główne perspektywy rozpatrywania zmian społecznych: ewolucjonistyczną, cykli społecznych, materializmu historycznego i stawiania się społeczeństwa (ibidem: 320).

Teorie ewolucjonistyczne oparte były na założeniu, że zmiana społeczna ma charakter immanentny, nieuchronny, kierunkowy, stopniowy. W opinii jej przedstawicieli świat łagodnie, ale stopniowo, ulegał zmianom (SZACKI, 1981: 301–313). Kluczową rolę w propagowaniu myśli ewolucjonistycznej przypisuje się Herbertowi Spencerowi, którego twórczość Jerzy Szacki uważa za najbardziej „programową” spośród wszystkich reprezentantów tego nurtu (ibidem: 301). Istotne jest to, że Spencer – choć zaliczał się do głosicieli poglądów mówiących o kierunkowości postępu, który we wszelkich społeczeństwach prowadzi do podobnych rezultatów – sformułował jedno z ważniejszych praw dotyczących kryzysu. Główna oś poglądów tego angielskiego socjologa i filozofa sprowadzała się do rozróżnienia dwóch naprzemiennie występujących procesów: ewolucji (scalanie materii i rozpraszanie ruchu) i dysolucji (nasilanie ruchu i rozpad materii) (RITZER, 2004: 89). Zatem – pomimo rozpatrywania ewolucji jako przechodzenia od fazy nieorganicznej do organicznej, a następnie ponadorganicznej – Spencer nie wykluczał iż w pewnych momentach może dochodzić do załamania się procesów rozwojowych systemu społecznego, czyli wspomianej dysolucji. Podejście ewolucjonistyczne jest o tyle ważne, że stanowi podstawę dla współczesnej teorii zmiany społecznej, teorii modernizacji (KRZYSZTOFEK, SZCZEPAŃSKI, 2005: 29).

Koncepcje cykliczności zmiany społecznej rozpatrują ten proces w kategoriach powtarzających się faz, które charakteryzują się tym, że „po pewnym czasie stan systemu powraca do punktu wyjścia, do stanu początkowego” (SZTOMPKA, 2004: 440). Do reprezentantów tego nurtu Sztopmka zalicza Pitirima Sorokina i jego teorię zmian społeczno-kulturowych opartą

na wieloaspektowych studiach rozwoju cywilizacji zachodniej (ibidem: 514–515). Sorokin wychodził z założenia, że zjawiska społeczno-kulturowe nie występują przypadkowo, lecz tworzą spójne zespoły. Stwierdził, że zasadą integracji tych zespołów jest typ świadomości kulturowej, czyli podstawowe założenia o rzeczywistości i sposobie jej poznawania oraz wartości określające charakter potrzeb i sposób ich zaspokajania. Na tej podstawie cytowany autor wyróżnił trzy typy świadomości kulturowej: ideacyjną (znaczenia i wartości ponadzmysłowe, ponadracjonalne), sensualistyczną (opiera się na tym, co dane jest zmysłowo) i idealistyczną (połączenie dwóch poprzednich i podporządkowanie ich rozumowi). Najistotniejsze jest jednak to, że Sorokin zakładał, iż zmiana typu świadomości kulturowej łączy się z przekształceniem instytucji społecznych i norm interakcji, a to z kolei rodzi przesilenia, które są podstawą kryzysów społecznych, wojen i rewolucji (TUROWSKI, 2000: 82).

Osobną koncepcję dla Sztompki stanowi materializm historyczny Marksa i jego kontynuatorów. Jej zasadniczą ideą jest „dialektyczny spłot sprzecznych interesów, prowadzący w pewnych wypadkach do zmiany formacji społecznej poprzez rewolucję socjalną” (WIELECKI, 2012: 322). Wprowadzie część autorów, a wśród nich Jan Turowski, rozpatrują koncepcję Marksa raczej w kategoriach teorii rozwoju linearnego i stadialnego (TUROWSKI, 2000: 78), to ze względu na pewne różnice w stosunku do koncepcji ewolucjonistów (zaakcentowanie roli dialektyczności, formułowanie wniosków na podstawie analizy konkretnych społeczeństw) dorobek Marksa ujmować można jako odrębną, syntetyczną teorię zmiany społecznej (WIELECKI, 2012: 322). To co jest jednak dla nas najistotniejsze, to zwrócenie przez autora *Kapitału* uwagi na rolę kryzysów, które są podstawą rewolucji i emancypacji wyalienowanych klas społecznych. Wśród jego następców, badaczy zaliczanych do paradygmatu neomarksowskiego, szczególne miejsce zajmuje – autor analizy systemów-światów – Immanuel Wallerstein, który prognozuje załamanie się gospodarki-świata i kryzys systemu kapitalistycznego (WALLERSTEIN, 2004).

Klasyfikacja Sztompki wyjątkową uwagę poświęca perspektywie stawiania się społeczeństwa, która oznacza „proces nieustannego wytwarzania, reprodukowania i modyfikowania rzeczywistości społecznej (grup, organizacji, instytucji, kultury) przez kontekstowo i strukturalnie zdeterminowane działania jednostek i zbiorowości” (SZTOMPKA, 2004: 538). Teoria ta jest o tyle ważna, że potencjał sprawczy, możliwość kształtowania społeczeństwa, zachodzących w nim procesów i zdarzeń przypisuje bezpośrednio ludziom w nim działającym (ibidem: 532–536). Jak zauważa Wielecki, z końcem XX wieku w ramach koncepcji stawiania się społeczeństwa dochodzi do syntezy dwóch związanych z nią perspektyw: socjologii historycznej i teorii podmiotowości. W wyniku tego rodzi się obraz „świata społecznego, który

jest nieustannie zmieniany, nieustannie, w toku relacji społecznych, staje się właśnie, nie bez związku z tym, co było, ale w sposób słabo, choć wielorako, zdeterminowany” (WIELECKI, 2012: 322).

Na podstawie tego, co zostało powiedziane i syntetyzując powyżej wymienione ujęcia teoretyczne, można stwierdzić, że kryzys społeczny traktowany może być jako szczególny rodzaj zmiany społecznej. Oznacza on bowiem przełom, który dotyczy głównych czynników wspólnego ludziom ładu (ibidem: 322).

Płaszczyzny socjologicznego zainteresowania kryzysem

Aspekty ładu społecznego, które podlegają przemianom w wyniku zaistnienia kryzysu przybliżają nas do jednej z najistotniejszych kwestii, jaką jest wyróżnienie płaszczyzn socjologicznego zainteresowania kryzysem. Inaczej mówiąc, są to pewne ogólne obszary problemowe będące podstawą szczegółowych pytań badawczych i określające ich hierarchiczną strukturę. Ze wspomnianymi obszarami problemowymi związane są różne wymiary społeczeństwa, które nierozzerwalnie oddziałują na siebie w przypadku wystąpienia wszelkich stanów o charakterze przełomowym. Już na wstępie podział zaprezentowany poniżej można ująć następująco: percepcja zaistnienia kryzysu, czynniki powodujące kryzys, konsekwencje kryzysu, strategie adaptacyjne podejmowane w związku z kryzysem, identyfikacja aktualnej fazy kryzysu.

Podejmując pytanie o zdiagnozowanie kryzysu wyróżnić można dwojaki możliwy jego charakter: realny lub wyobrażony. Ta płaszczyzna problemowa odnosi się do korelacji między obiektywnymi i świadomościowymi wyznacznikami kryzysowości. Jak już wspominaliśmy, wielu autorów mówi o dominacji dyskursu kryzysu (Sztompka) i związanym z tym znieczuleniem na ten stan (Sierakowski), jednak kwestią otwartą pozostaje pytanie, czy potoczne przekonania o załamywaniu się systemu społecznego mają poparcie w obiektywnych danych i wskaźnikach (głównie makroekonomicznych). Może raczej mają fenomenolodzy, którzy stwierdzają, że sensownie można się wypowiadać jedynie o świecie wyobrażonym. Krótko mówiąc, według tego podejścia, to co nam się wydaje, jest dla nas realne (ibidem: 323). Wprawdzie ludzkie wyobrażenia o świecie z pewnością rozmiągają się z obiektywną naturą rzeczywistości, ale to nasze przekonania w dużej mierze konstruują model teraźniejszości. Dodatkowo, warto zwrócić uwagę na znaną koncepcję samospełniającej się przepowiedni. W jej ujęciu przekonania o kryzysowości sytuacji niechybnie prowadzą (poprzez działania

jednostkowe) do agregacji negatywnych tendencji i zaistnienia kryzysu społecznego.

Pozostając przy zagadnieniu diagnozy kryzysu należy rozważyć, w jakim stopniu jest on spowodowany wpływem zaburzeń o charakterze endogennym lub egzogennym (WIELECKI, 2012: 332). Podobnie jak w przypadku innego rodzaju zmian społecznych, na zainicjowanie sytuacji przełomowej wpływać mogą czynniki występujące w ramach rozważanego systemu (endogenne), lub leżące poza analizowanym systemem społecznym (egzogenne). Wielecki zauważa, że do czynników o charakterze egzogennym zaliczać można „wszelkie wydarzenia historyczne, które zmieniają losy całych narodów [...], wymiana kulturowa, idej, religii” (ibidem: 323). Wymiar ten wydaje się być we współczesnym, zglobalizowanym świecie ważniejszy. Na dowód tego Scholte stwierdza, że „nasilona globalizacja udostępnia o wiele więcej kapitału finansowego i o wiele szybciej, niż dawniej, na cele inwestycyjne na całej planecie. Jednakże sumy, na jakie opiewają transakcje, i prędkość, z jaką się ich dokonuje, niosą ze sobą [...] większe ryzyko gwałtownych i rozleglejszych wahań wartości walut, papierów wartościowych i instrumentów pochodnych” (SCHOLTE, 2006: 333). Ujęcie to jest tożsame z tezą Becka o społeczeństwie światowego ryzyka, gdzie zagrożenia społeczne ulegają oderwaniu od swojego konkretnie zlokalizowanego źródła i ujawniają się w skali globalnej.

Przechodząc do wymiaru konsekwencji kryzysu, dokonać należy podziału na makrospołeczny, mezospołeczny i mikrospołeczny jego poziom. Na szczyble makrospołecznym kryzys dotyka ładu społecznego, w następnej kolejności przenosi się na średnie i małe struktury społeczne, aby w ostateczności stać się kryzysem dnia codziennego pojedynczych ludzi i przejawiać się w postaci poczucia lęku, niepewności i ryzyka (WIELECKI, 2012: 326).

Z poziomem makrostrukturalnym związanych jest pięć czynników ładu społecznego: ład instytucjonalny, kultura, struktura społeczna, czynnik demograficzny i porządek gospodarczy (ibidem: 325). Pierwsze dwa czynniki przejawiają się w tym, że kryzys prowadzi do naruszenia wartości i norm, a także wzorców kulturowych. Ponadto oznacza przededefiniowanie sposobów rozumienia świata, stylów życia, zachwianie tożsamości zbiorowej (ibidem: 326). Czynniki strukturalno-demograficzne odnoszą się do kwestii zmian w stratyfikacji społecznej, ruchliwości społecznej, społecznych nierównościach, zmian struktury cech demograficznych (ibidem: 325). W obrębie problematyki struktury społecznej napotkać można także zagadnienia rozwarstwienia dochodów, polaryzacji społecznej, marginalizacji społecznej (DOMAŃSKI, 2004) (w tym biedy mierzonej w sposób obiektywny i świadomościowy). (*Polityka społeczna*: 240–244). Natomiast porządek gospodarczy związany jest z działaniem jednostek lub całych zbiorowości dla zaspokojenia

nia potrzeb indywidualnych lub zbiorowych. Nadmienmy, że jest to wymiar, do którego odnosi się pojęcie kryzysów gospodarczych (WIELECKI, 2012: 325).

Nie odchodząc od kwestii wymiaru makrostrukturalnego, uzupełnijmy zaprezentowaną klasyfikację Wieleckiego o jeszcze jeden podpunkt, mianowicie o czynnik, który na potrzeby niniejszego opracowania można nazwać geopolitycznym. Chodzi o współczesne rozumienie geopolityki, nie jako doktryny politycznej, ale dyscypliny nauk społecznych, która „zajmuje się zmiennymi układami sił na niezmiennionej przestrzeni” (MOCZULSKI, 2010). Przyjmujemy zatem, że jednym z wymiarów makrostrukturalnego rozpatrywania kryzysu jest badanie relacji między organizacjami społecznymi, jakimi są państwa.

Wychodząc z założenia, że kryzys jest sytuacją zmiany warunków życia, co pociąga za sobą konieczność przystosowania, dochodzimy do płaszczyzny społecznych reakcji na kryzys, bądź – inaczej mówiąc – podejmowanych przez ludzi strategii adaptacyjnych. Jak zauważa Wielecki, to jakie taktyki i w jakiej skali będą podejmowane, zależy od rozmiarów samego kryzysu i rozległości zmian w życiu społecznym, jakie poczynił. Oczywistym jest, że „gdy kryzys dotyczy trwałych i głębokich zmian w podstawowych warunkach funkcjonowania ładu społecznego, wymaga też poważnych i decydujących reakcji adaptacyjnych na poziomie ładu społecznego” (WIELECKI, 2012: 325). Przedsiębrane w celu redukcji kryzysu działania koncentrują się, w wymiarze ogólnospołecznym, na próbach wprowadzenia zmian w ładzie społecznym, a przynajmniej w niektórych jego aspektach (ibidem: 326). Równolegle spodziewać można się szeregu indywidualnych strategii przystosowawczych, skupionych na zapewnieniu zrównoważonej egzystencji w ramach dysfunkcjonalnej rzeczywistości.

Istotnym wymiarem problemowym kryzysu jest zagadnienie identyfikacji jego aktualnej fazy. Wielecki dzieli każdy okres załamania na trzy etapy: destrukcji (postępujący rozpad dawnego porządku rzeczy, danego ładu społecznego), rozpadu (stan chaosu, gdzie dawny porządek uznany został za dysfunkcjonalny a nowy nie zdołał się jeszcze wykształcić), konstrukcji (wyłanianie się nowy porządek, który nie jest obdarzony piętnem kryzysu) (ibidem: 328). Ponieważ wszelkie rozważania o możliwym końcu kryzysu obdarzone są dużą dozą spekulatywności, wydaje się, iż – podobnie jak w przypadku diagnozy, tak i w przypadku zakończenia kryzysu – najważniejsze jest odwołanie do świadomości ludzkiej, do potocznych przekonań odnośnie czasowej perspektywy zakończenia kryzysu.

Podsumowanie

W niniejszym artykule światowy kryzys finansowy 2008 i jego konsekwencje były podstawą dla rozważań o naukowym znaczeniu tytułowego zjawiska. Stwierdzone zostało, iż termin *kryzys* relatywnie często pojawia się w codziennym życiu. Stanowi on również przesłankę wielu prac o charakterze naukowym. Dotkliwym problemem powiązanim z powszechnością zagadnienia kryzysu, jest niewystarczające jego zdefiniowanie. W wielu wydawnictwach nie przywiązuje się dużej uwagi do jego dokładnego określenia.

Dlatego w tekście dokonane zostało zebranie i podsumowanie podstawowych ujęć teoretycznych terminu. Na najbardziej ogólnym poziomie kryzys definiowany jest poprzez skojarzenia z okresem załamania, przesilenia, przełomu funkcjonowania dotychczasowej rzeczywistości. Z tego powodu stanowi on kategorię wchodzącą w obręb problematyki zmiany społecznej. Ujmując rzeczony zagadnienie bardziej szczegółowo, wyszczególnić można szereg różnych płaszczyzn, na których kryzys może się manifestować (np. psychologiczna, polityczna, gospodarcza, finansowa, społeczna). Jednocześnie, na tle tego podziału, ukazuje się inne rozróżnienie, którego przedmiotem są płaszczyzny socjologicznego oglądu kryzysu. Analizować można zatem kwestie: percepcji zaistnienia kryzysu, czynników jego wystąpienia, związanych z nim konsekwencji, identyfikacji aktualnej fazy kryzysu.

Należy mieć świadomość, że zawarte powyżej przemyślenia mają charakter wstępny – stanowić mogą przyczynek do bardziej wnikliwego zgłębiania teoretycznych konotacji rzeczonoego terminu. Z jednej strony, warto by rozważyć sięgnięcie w kolejnych analizach do szerszego repertuaru myśli filozoficznej. Z drugiej strony, obecny kryzys nie stanowi jeszcze zamkniętego rozdziału w najnowszej historii ludzkości. Wraz z jego trwaniem uwydatnieniu mogą podlegać kolejne – niewidoczne dotąd – procesy, które być może rzucą nowe światło na związane z nim zagadnienia definicyjne.

Literatura

- BASZKIEWICZ J.: *Wolność, równość, własność. Rewolucje burżuazyjne*. Warszawa 1981.
 BECK U.: *Spółczesność ryzyka*. Warszawa 2002.
 CASTELLS M.: *Sieci oburzenia i nadziei. Ruchy społeczne w erze internetu*. Warszawa 2013.

- DOMAŃSKI H.: *Struktura społeczna*. Warszawa 2004.
- Encyklopedia PWN, hasło: kryzys; <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/4011371/kryzys.html> [dostęp: 4.02.2016].
- Encyklopedia PWN, hasło: kryzys ekonomiczny; <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/3928086/kryzys-ekonomiczny.html> [dostęp: 4.02.2016].
- Encyklopedia PWN, hasło: kryzys finansowy; <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/3928087/kryzys-finansowy.html> [dostęp: 4.02.2016].
- Encyklopedia socjologii. Red. W. KWAŚNIEWICZ. Warszawa. Sześć wydań w latach 1998–2007.
- GŁÓWCZYK J.: *Uniwersalny słownik ekonomiczny*. Warszawa 2000.
- KRASNODĘBSKI Z.: *Upadek idei postępu*. Warszawa 2009.
- KRZYSZTOFEK K., SZCZEPAŃSKI M.S.: *Zrozumieć rozwój. Od społeczeństw tradycyjnych do informacyjnych*. Katowice 2005.
- MOCZULSKI L.: *Geopolityka. Potęga w czasie i przestrzeni*. Warszawa 2010.
- PIKETTY T.: *Kapitał XXI wieku*. Warszawa 2015.
- Polityka społeczna. Red. G. FIRLIT-FESNAK, M. SZYLKO-SKOCZNY. Warszawa 2010.
- RITZER G.: *Klasyczna teoria socjologiczna*. Poznań 2004.
- SCHOLTE J.A.: *Globalizacja. Krytyczne wprowadzenie*. Sosnowiec 2006.
- SIERAKOWSKI S.: *Historia kryzysu i kryzys Historii*. W: *Kryzys. Przewodnik krytyki politycznej*. Red. J. KUTYŁA, M. PENKAŁA, S. SIERAKOWSKI, M. SUTOWSKI, A. SZCZĘŚNIAK. Warszawa 2009, s. 6–26.
- Słownik socjologii i nauk społecznych. Red. G. MARSHALL. Warszawa 2005.
- STANDING G.: *Karta prekariatu*. Warszawa 2015.
- STANDING G.: *Prekariat. Nowa niebezpieczna klasa*. Warszawa 2014.
- STIGLITZ J.E.: *Cena nierówności. W jaki sposób dzisiejsze podziały społeczne zagrażają naszej przyszłości?* Warszawa 2015.
- SZACKI J.: *Historia myśli socjologicznej*. Warszawa 1981.
- SZTOMPKA P.: *Socjologia. Analiza społeczeństwa*. Kraków 2004.
- THERBORN G.: *Nierówność, która zabija. Jak globalny wzrost nierówności niszczy życie milionów i jak z tym walczyć*. Warszawa 2015.
- TUROWSKI J.: *Socjologia. Wielkie struktury społeczne*. Lublin 2000.
- WALLERSTEIN I.: *Koniec świata jaki znamy*. Warszawa 2004.
- WIELECKI K.: *Kryzys i socjologia*. Warszawa 2012.

Piotr Czakon

Global financial crisis – scientific understanding and reconstruction of main grounds of phenomenon analysis

Summary

The main purpose of the article is to reconstruct scientific meaning of the term of crisis. The text begins with a short reference to the latest financial breakdown of 2008. Because of the collapse of Lehman Brothers Bank, since October 2008 the term crisis has been widely used in public and academic discourse. In recent years, research into economical collapse has become very popular. The addressed issue is a part of many scientific books and scholar analysis. Simultaneously, the term of crisis is often used in

everyday life – as a general idea of crash and devastation. Despite its popularity, the phrase 'crisis' is indefinite. Therefore providing an academic definition of this phenomenon presents the major difficulty. To solve this problem, several accredited theoretical points of view on crisis may be synthesized.